

گزارشی از چگونگی طراحی و اجرای خط تحریری آموزش در کتاب‌های درسی دوره دبستان

«العلم فی الصغر كالنقش فی الحجر»
علی (ع)

خط مخصوص آموزش را می‌توان به دو دوره تقسیم کرد :

۱- قبل از حروف چینی و ماشین چاپ

۲- پس از حروف چینی و استفاده از ماشین چاپ

قبل از حروف چینی و ماشین چاپ : این دوره را می‌توان به چند بخش و خطوط مختلف تقسیم کرد و از دید آموزش مورد بررسی قرارداد؛ که در اینجا به آن نمی‌پردازیم. در این قسمت به دوره اخیر می‌توان اشاره داشت؛ جایی که خط به صورت دست نویس، مبتنی بر نستعلیق آموزش داده می‌شد. در این دوره کتاب‌های موردنظر برای آموزش احتمالاً به صورت دست نوشته، تکثیر می‌شده و چند نفر از یک کتاب استفاده می‌کرده‌اند. خوشنویسان معتقد هستند که در آن دوره، مردم خوش خط‌تر بوده‌اند اما به سرعت و یادگیری درآموزش هیچ اشاره‌ای نمی‌کنند و این مهم را نباید از نظر دور داشت که تعداد کاراکترهای مورد استفاده به مراتب بیش از آن چیزی بوده که در حال حاضر عame با آن آشنایی دارند. به عنوان مثال ما برای حرف «ب» چهارشکل را می‌شناسیم : (به ب ب) . اما در آن دوره با توجه به حرف بعد از آن مشخص می‌شده که حرف به چه شکلی باید نوشته شود : مثل بم ، بخ ، بو ، بر ، بیم ، بی و .... و طبیعتاً در این حالت بیش از چهار حالت می‌توان برای «ب» شناسایی کرد.

پس از حروف چینی و ماشین چاپ : پس از اختراع ماشین چاپ و رواج یافتن آن در ایران که از دوران مشروطیت آغاز شده بود و رشد جمعیت، نیاز به سرعت در امر اطلاع رسانی و استفاده از فناوری جدید بیش از بیش احساس شد و آموزش نیز جدا از این امر نبود، پس استفاده از ماشین چاپ برای چاپ کتاب درسی مورد نظر و به تبع آن استفاده از حروف‌چینی لازم آمد.

ملأک و محور چاپ، همچنان دست نوشتها بود؛ اما به تدریج الفبای چاپی جایگزین دست نوشته‌ها شد، با این توضیح که شکل حروف چاپی را از خط نسخ - البته با دخل و تصرف‌هایی - اقتباس می‌کردند نه از خط نستعلیق، زیرا برای ساختن حروف سربی و نیز چیدن آن به صورت افقی، الفبای

خط نسخ در عمل، مناسب‌تر بود. برای مثال کلمه «حجج» با سه حرف «ح» «ج» «ج» به سادگی در کنارهم چیده می‌شود ولی این چنین در خط نستعلیق با دشواری همراه بود؛ زیرا شکل حجج به دلیل ترکیب عمودی آن جدایی ناپذیر بوده، اشکال فنی و عملی پیدا می‌کرد.

پس خطهای شبیه نسخ چون روی خط کرسی قرار می‌گرفتند، بهترین گزینه برای حروفچینی بوند. دوره‌ای با خط جدید یا فونت‌های جدید آغاز شد که از آن جمله می‌توان به خط آموزشی کلاس اول اشاره کرد.

می‌دانیم روش تدریس الفبا و همچنین انتخاب خطی که در کلاس اول ابتدایی، الفبا را با آن یاد می‌دهند (قبل از سال ۱۳۸۰) تیجهٔ زحمات و نظرات دواستاد فقید، مرحوم دکتر محمد باقر هوشیار شیرازی و مرحوم جبار باعچه‌بان است. این خط شباهت زیادی به نسخ دارد و به همین جهت آن را شبیه نسخ می‌نامند. با توجه به این که در نسخ، هریک از حروف در اتصال‌ها، شکل‌های گوناگونی دارد، مثلاً حرف «ب» در خط نسخ چابی چهار حالت دارد «ب، ب، ب، ب» و بسته به این که تنها نوشته شود یا به حرف قبل یا بعد خود بچسبد، از یکی از شکل‌های فوق استفاده می‌شود. مؤلفان کتاب اول ابتدایی برای راحتی و سادگی، تنها دو شکل‌های بالا را برای نوشتن کلمات مختلف مورد استفاده قرار داده‌اند (ب ب). لذا خطی که قسمتی از کتاب اول را با آن نوشته‌اند نسخ کامل نیست، شبیه نسخ است به عبارت دیگر از کمترین شکل حروف استفاده شده است.

این خط با ساختاری بسیار ساده، متشکل از ترکیب چند خط که عمدتاً شیوهٔ عربی در آن مشهود بود توسط اساتید آن دوره به کارگرفته شد. از فواید این خط ساختار ساده‌آن، جهت آموزش واژ اشکالات آن می‌توان به زاویه‌دار و ناهمگون بودن حروف اشاره کرد که بعضی‌ها این امر را سرآغاز بدخطی می‌دانند و معتقد هستند چیزی که باعث می‌شود حروف فارسی زیباتر به نظر برسند وجود انحنا در آن است. در قسمت زیرنمونه‌ای از خط موردنظر مشاهده می‌شود.

خدا

به مادرم گفتم: «آخر این خدا کیست
که هم در خانه‌ی ما هست و هم نیست؟
توگفتی مهربانتر از خدا نیست
دمی از بندگان خود جدا نیست
چرا هرگز نمی‌گوید جوابم؟
چرا هرگز نمی‌گوید جوابم؟

نیاز مبحگاهت را شنیدم
تو را دیدم، خدایت را ندیدم.»

...

...

همانگونه که اشاره شد حروف در این فونت برای ساده شدن فقط دو شکل یا یک شکل بیشتر ندارند :

مثل : «ب ، ب» ، «ج ، ج» یا «د» و ...

ولی در خط نسخ ماشینی، حروف چهارشکل دارند «ب ، ب ، ب ، ب» یا «ج ، ج ، ج ، ج» که شاید یکی از دلایل نازیبا شدن خط همین شکل‌های مختلف حروف باشد.

در حقیقت، خط نسخ به کار گرفته شده در این فونت، به علت نداشتن مسیرهای دایره‌ای و انحنا در مفردات و کلمات، صرفاً یادگیری در خواندن و نوشتن را ساده می‌کند و این امر موجب می‌شود که فرایند آموزش از کارآئی پیشتری در نزد معلمان برخوردار گردد. با جا افتادن حروف و کلمات به شکل نسخ با شکل حروف محدود در ذهن کودک، رسم الخطی غالب می‌شود که به علت نداشتن ویژگی «انحنای» فاقد ارزش هنری است.

البته در ادامه و در کلاس‌های بالاتر از فونت «بدر» و «زر» نیز استفاده شده که شاید یکی از دلایل استفاده از آن علاوه بر ماشینی بودن، خوانابودن این فونت‌ها بوده باشد. این فونت‌ها با توجه به ساختار آن که حالتی از نسخ بوده، برای راحت خواندن مناسب است؛ منتهی به زیبا نوشتن کمکی نکرده، ولی درجهت خوانانوشتمن شاید مؤثر بوده است. البته ویژگی بعضی از این فونت‌ها داشتن حروف ترکیبی در آنها است که آن را به حالت دستنویس تزدیک می‌کند. مثل : علی، بیم، بخات، بحر و ..
یا می توان به نمونه زیر اشاره کرد :

خدا

به مادرم گفتم: «آخر این خدا کیست
که هم در خانه‌ی ماهست و هم نیست؟
توگفتی مهربانتر از خدا نیست
دمی از بندگان خود جدا نیست
چرا هرگز نمی‌آید به خوابم؟
چرا هرگز نمی‌گوید جوابم؟

نمایز صبحگاهت را شنیدم
تورا دیدم، خدایت را ندیدم.»

پس از ورود کامپیوتر به عرصه نشر و چاپ ماجرا شکل دیگری گرفت. سرعت در تهیه کتاب بالا رفت و فونت‌های مورد نیاز در اختیار همگان قرار گرفت. کامپیوتر و نرم‌افزارهای موجود در آن، ابزار طراحی فونت را در اختیار کاربر قرار دادند و این وسوسه را ایجاد کردند که فونت‌های موجود را کمی درجه‌آموزش تغییر شکل داده و تصحیح کنند. با توسعه علوم کامپیوتر و رشد نرم‌افزارهای حروف‌چینی و صفحه‌آرایی، این امکان به تدریج فراهم شد تا بتوان از تعدد شکل حروف، آن هم به صورت حروف انتخابی در تایپ متن استفاده کرد. در این مقطع محل قرار گرفتن اعراب نیز در کتاب قرآنی، دینی و عربی تصحیح شد.

در جهت بالا بردن کیفیت خط آموزشی، ابتدای سال ۱۳۸۰ به دعوت گروه ادبیات، طرح فونت کامپیوتری بر مبنای دست خط تحریری و اجرای آن عنوان شد و گروه ادبیات با توجه به اینکه مطالب دائمًا در حال تغییر می‌باشد، خواستار این بود که فونت قابل اجرا در کامپیوتر باشد تا به راحتی بتوان مطالب را ویرایش و تصحیح کرد و در غیر این صورت می‌بایست با اجرای فردی این کار انجام می‌شد، که مشکلِ یکنواخت نبودن خط در مقاطع و حالات مختلف و ویرایش و تصحیح آن قابل تأمل بود و از همه مهم‌تر این که ممکن بود شخص مورد نظر همیشه در دسترس نباشد و دیگر اینکه می‌بایست خط فرد مورد نظر پس از تهیه، اسکن شده و در قالب تصویر روی لی‌آوت کتاب بازسازی شود.

در تاریخ ۲۹/۰۲/۱۳۸۰ به پیشنهاد گروه زبان و ادبیات فارسی طی حکمی از سوی مدیر کل دفتر برنامه‌ریزی و تألیف کتب درسی، شورای خط شکل گرفت تا ضمن تبادل نظر با سایر اعضا نسبت به تعیین خط مشی اساسی مسئله خط کتاب‌های درسی در دوره ابتدایی به نتیجهٔ پسندیده و قابل دفاع دست پیدا کند. پس از این با طرح محدودیت‌های ابزاری و زمان با مشاوره سایر اعضا روی نوعی خط که تقریباً شامل ۲۲۰ حرف می‌شد توافق حاصل گردید. این خط که «آموزان» نامیده شد برای سیستم «اپل» و برنامهٔ کامپیوتری «پیج میکر» طراحی گردید و همان سال در کتاب درسی اول ابتدایی به طور آزمایشی استفاده شد و در سال بعد پس از تصحیح، در کتاب درسی اول و دوم ابتدایی استفاده گردید. از ویژگی‌های این خط، دستنویس و ساده بودن آن بود. در این خط برخلاف خط قبلی که دارای زاویه در اکثر حروف بود از انحنای استفاده شد که به اعتقاد بسیاری این امر به زیبا نوشتمن کمک می‌کند. این کار از آن جایی که با محدودیت‌هایی انجام شد، دارای اشکالات فراوانی نیز بود از جمله می‌توان به یکدست

نبودن حروف اشاره کرد. در این قسمت نمونه‌ای از فونت آموزان که در آن سال در کتاب درسی سال اول و دوم استفاده شد، آورده شده است:

خدا

به مادرم گفتم: «آخر این خدا کیست

که هم درخانه‌ی ما هست و هم نیست؟

تو لفظی میریانتر از خدا نیست

دمی از بندگان خود جدا نیست

چرا هرگز نمی‌آید به خوابم؟

چرا هرگز نمی‌گوید جوابم؟

ناز صبح‌گاهت را شنیدم

تورا دیدم، خدایت را ندیدم.

...

...

البته بعدها این فونت تصحیح گردید و تعداد حروف آن نیز افزایش یافت. حروف ترکیبی برای آن تعریف شده و در سال دوم نیز مورد استفاده قرار گرفت، مطابق نمونه زیر:

خدا

به مادرم گفتم: «آخر این خدا کیست

که هم درخانه‌ی ما هست و هم نیست؟

تو لفظی میریانتر از خدانیست

دمی از بندگان خود جدا نیست

چرا هرگز نمی‌آید به خوابم؟

چرا هرگز نمی‌گوید جوابم؟

ناز صبح‌گاهت را شنیدم

تورا دیدم، خدایت را ندیدم.»

پس از این، چون خط کتاب درسی سال سوم به بعد نیز مطرح بود به پیشنهاد گروه ادبیات فارسی در تاریخ ۱۶/۶/۸۱ تدارک فونت جدیدی با نام «تحریری آموزان» دیده شد. در اینجا سعی شد محدودیت ابزاری که در فونت قبل وجود داشت از بین برود؛ به طوری که خط مورد نظر در سیستم اپل و ویندوز قابل استفاده شود. برای این فونت ابتدا ۱۴۰۰ کاراکتر در نظر گرفته شد. که پس از چند ماه در همان سال قابل استفاده شد و در کتاب سوم ابتدایی سال ۸۲ به طور آزمایشی از آن مورد استفاده قرار گرفت.

واخر سال ۱۳۸۲ به پیشنهاد گروه ادبیات فارسی و موافقت دفتر چاپ و توزیع کتاب‌های درسی این فونت ارتقا داده شد و تعداد کاراکترهای آن به حدود ۲۰۰۰ عدد افزایش یافت. ارتقا این فونت تا اوخر سال ۱۳۸۶ ادامه پیدا کرد و حروف ترکیبی تعریف شده در آن شامل بیش از ۴۰۰۰ شکل است که در کتاب درسی سوم، چهارم و پنجم ابتدایی استفاده می‌شود. نمونه‌ای از این فونت در قسمت ذیل آمده است.

خدا

به مادرم گفتم: «آخر این خدا کیست
که هم در خانه‌ی ماهست و هم نیست؟
تو گفتی مر با نتر از خدا نیست
دمی از بندگان خود جدا نیست
چرا هرگز نمی‌آید به خوابم؟
چرا هرگز نمی‌گوید جوابم؟
نمای صحیح‌گاهت را شنیدم
تُر را دیدم، خدايت را ندیدم.»

...

...

واخر سال ۱۳۸۷ به پیشنهاد گروه زبان و ادبیات فارسی و پشتیبانی ریاست سازمان پژوهش

و برنامه‌ریزی و موافقت دفتر چاپ و توزیع کتاب‌های درسی، لزوم بازنگری مجدد در شکل حروف و قانونمند کردن رفتار حروف در قالب کلمه‌ها احساس گردید و قرار بر این شد فونتی بر مبنای فونت‌های قبلی تولید گردد که بتوان از آن در کتاب‌های کلاس اول تا آخر دوره ابتدایی استفاده کرد. با در نظر گرفتن این مشخصه که شکل حروف آن ثابت بماند. همچنین حتی الامکان از قواعد خوشنویسی استفاده شود (این خط به علت یکنواخت بودن ضخامت در مقایسه با خط نستعلیق از سادگی پیشتری برخوردار است، ولی قواعد خوشنویسی را بدون پیچیدگی، حتی الامکان رعایت کرده مگر جایی که کفه ترازو به نفع آموزش، سنگین‌تر شده باشد). تولید این فونت تا ابتدای سال ۱۳۹۰ به طول انجامید و بلا فاصله در کتاب اول دستستان از آن استفاده گردید. در این قسمت نمونه‌این فونت که «آموزان تحریری» نام دارد مشاهده می‌شود:

خدا
به مادرم گفتم: «آخر این خدا کیست
که هم در خانه ما هست و هم نیست؟
تولگفتی هر باتر از خدا نیست
دمی از بندگان خود جدا نیست
چرا هرگز نمی‌آید به خوابم؟
چرا هرگز نمی‌کوید جوابم؟
نماز صبحگاهت را شنیدم
تورا دیدم، خدایت را ندیدم..»
به من آهسته مادر گفت: «فرزند!
خدا را در دل خود جوی یک چند
خدا در رنگ و بوی گل هنان است
بهار و باع و گل از او نشان است
خدا در پاکی و نیکی است، فرزند
بود در روشنایی‌ها خداوند.

پروین دولت‌آبادی

در ادامه به مشخصه‌های این فونت اشاره می‌شود، تا راحت‌تر بتوان آن را درک کرد و آموزش داد:

- ۱- از آنجا که حروف کمی شب‌دار است پس اتصال‌ها لزوماً روی خط کرسی قرار نمی‌گیرند مانند: **تضمیم یا گنجشک**، پس آموزش مبتنی بر نوع اتصال فونت کلاس اول قدیم، درمورد فونت جدید صادق نمی‌باشد و حروف کلمات از هر جایی که شروع شوند در انتهای به خط کرسی ختم می‌شوند.
- ۲- در هر کلمه نوع اتصال بین حروف وابسته به حرف بعدی می‌باشد. یعنی هر حرف نوع شکل و اتصال قبل از خود را تعیین می‌کند.

- ۳- با توجه به اینکه الفبای فارسی یکی از پرنقطه‌ترین الفباهای در زبان‌های جهان است و حتی از الفبای عربی که خود برگرفته از آن است پرنقطه‌تر است. (زیرا از چهار حرف خاص فارسی (پ-ژ-چ-گ) سه حرف آن سه نقطه‌ای است). در این فونت محل اعراب و نقاط قابل تعریف و تغییر می‌باشد.
- ۴- در این فونت چند نکته می‌باشد مورد توجه قرار گیرد:

- طرز نوشتمن «د»، «ذ» و قتی که به حرف قبل می‌چسبید: «بد یذ»
- پر نوشتمن حروف توخالی «ف، ق» و قتی در اول کلمه می‌آید. این حروف اگر در اتصال وسط کلمه قرار گیرند توخالی نوشته می‌شوند. و حرف «ف» اگر در اتصال آخر کلمه واقع شود توخالی ولی حرف ق پر نوشته می‌شود.

ف ق نفر فقر کف حق

- پر نوشتمن حرف «و» در اول و آخر کلمات؛ مانند: و بو
- حرف میم در حالت اتصال همیشه توپر نوشته می‌شود. مانند: بـ نـا
- ۵- در این فونت حروف را با توجه به شکل آنها می‌توانیم به صورت زیر دسته بندی کنیم.
- حروفی که بالای خط کرسی قرار می‌گیرند، مانند: اـ دـ ذـ رـ ثـ وـ هـ
- حروفی که به حالت کشیده نوشته می‌شوند، مانند: بـ تـ پـ ثـ فـ کـ گـ
- حروفی که در آنها حالتی از دایره یا نیم دایره دیده می‌شود و قسمتی از آنها بالای خط کرسی قرار می‌گیرد: جـ حـ خـ سـ شـ صـ ضـ عـ غـ قـ لـ نـ سـ
- سایر حروف مـ طـ ظـ

*(طراح خط رایانه‌ای: کامران انصاری)

سخن فرجامین اینکه، این گام‌ها از سال هزار و سیصد و هفتاد و هشت، برنامه‌ریزی شده بود

و در طول دوازده سال گذشته، از جنبه‌های مختلف، کاریست این خط‌ها بررسی گردید؛ همایش خط خوش و علل بخطی دانش آموزان هم برگزار گردید که، مقالات نوشتۀ شده و نتایج مهم این پویه‌ها، تأکید بر حرکت به سمت به کارگیری خط خوش و تربیت حسّ جمال‌شناسی و پرورش نگاه هنری در کودکان بوده است. در واقع، در طول سال‌های گذشته زمینه سازی‌های مناسبی برای این کار صورت پذیرفته و چاپ ۱۳۹۰ در واقع تبلور تمام یافته‌ها و گام‌های پیچیده در پهنهٔ آموزش رسمی و کاریست نمونه‌های خط خوش آموزشی درکشور است، به همین سبب از مهر ۱۳۹۰ همزمان سه نوع خط: نسخ، تحریری و نستعلیق ساده در کتاب فارسی اول دبستان دیده می‌شود.

خط شبۀ نستعلیق/ نستعلیق ساده: این خط که در حقیقت، مُرده ریگ و میراث عظیم فرهنگ مکتوب و زیبایی شناسی هنر اسلامی ایرانیان است فقط در بخش‌های «باهم بخوانیم»، برای شعرها استفاده شده است تا پس از رویارویی با جلوه‌های زیبایی و هنر چشم نواز، سواد بصری دانش آموزان در مسیر درستی پروردۀ شود؛ زیرا حُسن و جمال خط، بهجهت و شادابی باطن را نیز برخواهد انگیخت. اسنادی که مؤید این سخن است:

- ۱- پژوهش بررسی علل بخطی دانش آموزان ۱۳۷۷
- ۲- همایش کشوری خط خوش ۱۳۷۸
- ۳- بررسی نظام خط در بدء آموختن ۱۳۷۸
- ۴- صورت جلسه‌ها و مصوبات شورای خط سازمان تا ۱۳۹۰
- ۵- پیشنهادهای معلمان و کارشناسان و پژوهشگران تا ۱۳۹۰
- ۶- رساله‌های دانشجویان کارشناسی ارشد دانشگاه پیام نور تهران در سال‌های ۱۳۸۷ تا ۱۳۹۰.

سخن آخر اینکه، رو به درگاه آن یگانه آن بی‌نیاز و پروردگار بنده‌نواز می‌آوریم و این اثر را بانياسُرودی از شاعر عاشورایی عهد قاجار، «میرزا محمود فدایی مازندرانی»، به فرجام می‌رسانیم:

وی خلعتِ تو در حقِ هر ناروا، روا	ای رحمتِ تو در حقِ هر ناروا، روا
مارا مده ز فعلِ بد و ناسزا، سزا	ما سر به سر گناه و سزاوار رحمتیم
وز فعلِ خود مگیر ز فعلِ خطا، خطا	بر بنده‌ات ز روی عدالت، مکن سلوک
بر ماضی ام ز فعل بگو : مَاضی، مَاضی	بنما ز لطفِ خویش به مُستقبلم قبول

(مقتل منظوم فدایی مازندرانی، ۱۳۸۸، ص ۳۱۶)

کتاب‌نامه

- آموزش هنرهای زبانی (تدریس زبان فارسی در دستان، دفتر اقل)، سلیمان نیساری، دانشسرای عالی، تهران، ۱۳۴۴
- آموزش مهارت‌های زبانی، صفارپور، عبدالرحمن، انتشارات مدرسه، تهران، چاپ چهارم، س ۱۳۸۱
- ادبیات کودکان و نوجوانان، اکبری شلدله و همکاران، انتشارات آیندگان، تهران، چاپ چهارم، س ۱۳۸۸
- ارزشیابی در خدمت آموزش، رستگار، طاهره، منادی تربیت، تهران، چاپ اول، س ۱۳۸۲
- اصول یادگیری و آموزش زبان، اج داگلاس، براون، ترجمه دکتر منصور فهیم، انتشارات رهنما، تهران، چاپ دوم، س ۱۳۸۴
- الهبای قصه نویسی، سرشار، محمدرضا، نشر پیام آزادی، چاپ دوم، تهران، س ۱۳۷۷
- اندازه‌گیری، سنجش و ارزشیابی آموزشی، سیف، علی‌اکبر، نشر دوران، تهران، ویرایش پنجم، س ۱۳۸۷
- برنامه درسی ملی جمهوری اسلامی ایران، جمعی از صاحب نظران، سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی، نگاشت چهارم، س ۱۳۹۰
- راهبردهای آموزش مهارت‌های زبانی فارسی، صفارپور، عبدالرحمن، انتشارات مدرسه، چاپ سوم، س ۱۳۷۸
- راهنمای برنامه درسی فارسی دوره ابتدایی، تهیه شده در گروه زبان و ادب فارسی، دفتر برنامه‌ریزی و تألیف کتاب‌های درسی ویراست س ۱۳۸۹
- راهنمای معلم در ارزشیابی توصیفی، گردآوری و تأثیف، احمدی و همکاران، وزارت آموزش و پرورش، سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی، چاپ دوم، س ۱۳۸۹
- راهنمای معلم فارسی اول دبستان، عمرانی و همکاران، انتشارات مبتکران، تهران، چاپ اول، س ۱۳۸۲
- رشد عقلانی کودک از دیدگاه پیازار، جنیز برگ و سیلویا، ترجمه فریدون حقیقی و فربده شریفی، انتشارات فاطمی، تهران، چاپ اول ۱۳۷۱
- روان‌شناسی پرورشی، سیف، علی‌اکبر، انتشارات آگاه، تهران، چاپ ششم، س ۱۳۷۱
- روش‌های نوین یاددهی – یادگیری، قاسم‌پور مقتم و دیگران، انتشارات فرتاد، تهران، چاپ چهارم، س ۱۳۹۰
- روش تدریس زبان فارسی دبستان، زندی، بهمن، انتشارات سمت، تهران چاپ نهم، س ۱۳۸۶
- رویکردها و روش‌های آموزش زبان، ریچاردز و دیگران، رهنما، تهران، چاپ دوم س ۱۳۸۴
- زبان و مهارت‌های زبان، جمز‌فلادوپیتر، اج سالوس، ترجمه علی آخسینی، آستان قدس، س ۱۳۶۹
- طراحی آموزشی اول دبستان، سنگری و همکاران، انتشارات مدرسه، س ۱۳۸۲
- فارسی اول دبستان و کتاب کار، گروه مؤلفان، دفتر برنامه‌ریزی و تأثیف کتاب‌های درسی، اداره کل چاپ و توزیع کتاب‌های درسی، تهران، چاپ اول، س ۱۳۹۰
- قصه‌گویی و نمایش خلاق، دیوبی، چمپرز، ترجمه ثریا قزل ایاغ، نشر دانشگاهی، ۱۳۸۷
- قصه‌های مجید، مراد کرمانی، هوشنگ، انتشارات معین، تهران چاپ ۱۳۷۴
- مبانی زبان‌شناسی و کاربرد آن در آموزش، نجفی، ابوالحسن، انتشارات نیلوفر، تهران، چاپ پنجم، س ۱۳۷۶
- مقتل منظوم فدایی مازندرانی (سوگ نامه عاشورائی)، میرزا محمود فدایی، انتشارات فرتاد، تهران، چاپ دوم، س ۱۳۸۹
- ویژگی‌های آدمی و یادگیری آموزشگاهی، بلوم، اس‌بی، ترجمه علی‌اکبر سیف، مرکز نشر دانشگاهی، تهران، چاپ اول، س ۱۳۶۳

